

نظام حقوقی مالکیت فکری در سوریه

مصعب الجمل

ترجمه حسنعلی نوریها

اشاره

نویسنده از متفکران سوری - لبنانی است و در برخی دانشگاه‌های لبنان به تدریس دانش حقوق مشغول است. یکی از دغدغه‌های فکری او مالکیت فکری و کپی‌رایت است و مکتوباتی در این زمینه دارد. به هنگام درخواست از ایشان برای نگارش مقاله، با استقبال او مواجه شدیم. این مقاله پس از بررسی اجمالی سیر تحولات حقوق مربوط به مالکیت فکری در غرب به تحلیل قوانین سوریه در این زمینه می‌پردازد. کشور سوریه که در گذشته از هر نظر شاخص‌های عقب‌تری نسبت به کشورهای منطقه داشت، در سال‌های اخیر فعالانه در عرصه قانون‌گذاری کپی‌رایت عمل کرده و پیشرفت‌هایی به دست آورده است.

مالکیت فکر و اندیشه، از آن زمان که زندگی بر روی زمین آغاز گشت موضوعی بسیار با اهمیت بوده است. زمانی که انسان اندیشیدن را آغاز کرد و به عرضه اختراعات و ابداعات پرداخت، احترام به حقوقش نیز مطرح شد. منشأ همه این ظهورات، انسان بود؛ کسی که از موجودات زنده جهان هستی، به اندیشه سازنده و عقل اندیشنده و جستجوی همیشگی در مورد حقیقت و شناخت، امتیاز یافته است. از آغاز آفرینش انسان شناخت، هدف او بوده است؛ از سوی دیگر به لحاظ فقدان ابزار لازم جهت انتشار اندیشه و بسط تجربه‌ها، ابزار گزینی آدمی در حد تجربه‌ها و آگاهی‌های فردی‌اش محصور می‌شد. ولی با گسترش فن‌آوری‌های رایج و نیز با گسترش و پیشرفت تمدن بشری، افکار و اندیشه‌ها، سرچشمه تخصص و مهارت‌ها و تمامی جنبه‌های اختراعات شد. به همین علت، اندیشه، به منبعی از

منابع در آمد مادی تبدیل گشت. از اینجا بود که حقوق مالکیت فکری، به عنوان درآمدزایی و ارزش مادی اندیشه ها، همانند کالاهاى مادی و چه بسا مهم‌تر از آن‌ها مطرح گشت.

با پیشرفت‌های علمی و دستیابی به دستاوردهای فکری، بحث چگونگی استفاده از اندیشه به عنوان یکی از عناصر و مؤلفه‌های پیشرفت و موفقیت مطرح شد. پس از این بود که طرح قانونمند کردن حقوق مالکیت فکر و اندیشه به صورت یک واقعیت عینی آغاز گشت.

قانونمندی مالکیت فکری با تصویب قوانین شروع شد؛ قوانینی که با بیان تعیین حقوق، وظایف ضروری، مباحات، و جرائم کیفری به روابط و مناسبات مردم سامان می‌دهد.

قانون قدیم شرقی و رومانی از هنرمندان، مخترعین و اندیشمندان با عبارات متعدد حمایت نموده بود. قوانین آسمانی نیز، بر تفکر و اندیشه تأکید داشته و نسبت به فراگیری علم و دانش تشویق می‌نمایند و مخترعین را برتری می‌دهند. به ویژه شریعت اسلامی، تشویق‌های زیادی در این باره دارد. دلیل این مطلب، سخن خداوند است که می‌فرماید: آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند برابرنند؟^۱ همچنین می‌فرماید: تنها دانایان [و دانشمندان] از بین بندگان خدا از او می‌ترسند.^۲

بنا بر این در شریعت اسلامی دانشمندان نسبت به افراد دیگر دارای امتیاز بوده و از دیگران برتری‌هایی دارند. در نظام حقوقی و اخلاقی اسلام متفکران قابل حمایت‌اند و حقوق اختراعات و ابداعات آنان مورد توجه قرار گرفته است.

قانونگذاران معاصر نیز، مردم را بر تفکر، اندیشه، اختراع و نشر دانش برمی‌انگیزند و به عنوان تشویق آن‌ها، برای حق مالکیت فکری، عنایت ویژه‌ای مبذول می‌دارند. اعلامیه جهانی حقوق بشر (سال ۱۹۴۸ م) انتشار یافته توسط سازمان ملل متحد بر این نکته تأکید دارد. به عنوان نمونه، در ماده ۱۹ منشور حقوق بشر آمده است که هر فردی می‌تواند از آزادی اندیشه و بیان برخوردار باشد و این حق، شامل پذیرش آزادانه نظرات گوناگون، بدون اعمال هرگونه فشاری می‌شود. نیز، شامل دریافت هرگونه اخبار و افکار و پذیرش آنها و انتقال‌شان به دیگران با هر وسیله‌ای و بدون هیچ محدودیتی می‌گردد.

ماده ۱۰۹ منشور بین‌المللی مربوط به حقوق مدنی سیاسی تصریح می‌کند که: هر فردی حق دارد که بدون اعمال هیچگونه فشاری، افکار دیگران را بپذیرد. هر انسانی حق دارد که از آزادی بیان برخوردار باشد و این حق، شامل آزادی فرد، نسبت به دریافت معلومات و افکار گوناگون و پذیرش و انتقال آن به دیگران (به صورت چاپ، نوشته یا در قالب هنر یا به هر نحو دیگر) بدون هیچگونه محدودیتی می‌گردد.

در زمینه قانونگذاری عربی و اسلامی، بر حق مالکیت اندیشه در عرف و قوانین، به صورت عبارات‌های محکم و کیفرهای بازدارنده توجه کامل شده است. البته این ملاحظات و قوانین، در سطح نظری باقی مانده و به مرحله اجرا و فعلیت نرسیده است؛ این عبارات و نصوص گاهی در حقوق

عمومی مشخص شده در مواد خاص آمده است. مانند آنچه که در قوانین جزایی و قوانین مطبوعات و نشر کشور سوریه وجود دارد. گاهی نیز، در حقوق خصوصی آمده است. مانند آنچه که در قوانین حمایت از مؤلف وجود دارد.

همراه با پیشرفت‌های صنعتی و تکنولوژی و شکل‌گیری نهادهای بسط اطلاعات و اخبار و تولیدات رایانه‌ای که اهمیت آن پس از کنفرانس پاریس^۳ در سال ۱۹۷۸ آشکار شد، توافق بر تصویب یک پروتکل عربی جهت پشتیبانی حقوق مؤلف در نوامبر ۱۹۸۱ در بغداد انجام شد. البته این پروتکل، تصنیفات مورد پشتیبانی را به کتاب محدود نکرد بلکه فهرستی برای آن ارائه نمود که شامل کتاب، رساله، جزوه و دیگر نوشته‌ها می‌شود. همچنین شامل مواردی مانند سخنرانی‌ها، درس‌ها، مسائل دینی، کاست‌های نمایشی و کاست‌های موسیقی می‌شوند که بطور شفاهی دریافت می‌گردند. افزون بر این شامل موارد ذیل نیز می‌شود:

نوشته‌هایی در زمینه برنامه‌های رقص، نمایش‌ها و بازی‌های صامت، فیلمنامه‌های سینمایی، برنامه‌های پخش رادیویی - تلویزیونی (سمعی - بصری)، کارهای تصویری با خطوط و رنگ‌ها، معماری، کنده‌کاری و مجسمه‌سازی، هنرهای آرایشی و تجملی، کتیبه‌سازی، عکاسی و تصویرهای با دوربین، کارهای هنری، تصویرهای تشریحی و توضیحی، نقشه‌ها و طرحهای جغرافیایی، طرح‌ها و نقشه‌ها و کارهای تجسمی مربوط به جغرافیا مربوط به هنر عکاسی و هنر معماری و دیگر هنرها و علوم.

کنفرانس ۲۵ آوریل ۲۰۰۰ با حضور بین مسئولان مراکز اطلاع‌رسانی و ارتباطات جمهوری عربی سوریه و لبنان پیرامون پیشرفت و توسعه اطلاعات نقطه عطف بود. در این کنفرانس علاوه بر طرح مباحث علمی که نقش مهمی را در جریان اطلاعات ایفا می‌کند؛ بر ضرورت احترام به حقوق مالکیت فکری در بخش اطلاعات و اخبار تأکید شد و تصمیم گرفته شد که این مهم، از طریق سرعت بخشیدن به تصویب قوانین حمایت از مالکیت فکری و نیز ضرورت تمهید اجرای راه‌حلی برای استیفای منافع و مصالح تولید و مصرف کننده در دو کشور سوریه و لبنان تأکید شد.

در پی این کنفرانس‌ها و گردهمایی‌های منطقه‌ای، بین‌المللی یا دو جانبه، کشورهای عربی شروع به صدور و تصویب قوانین ویژه‌ای نمودند که از مالکیت فکر و اندیشه حمایت کند. به عنوان نمونه، قانون حمایت از حقوق مؤلف در سوریه را می‌توان نام برد که به عنوان بخشی از حقوق عمومی پیشین آن کشور تصویب شد و می‌توان آن را نمونه‌ای، در زمینه حمایت از حقوق مؤلف در همه زمینه و روش‌های اختراع و ابداع به حساب آورد.

مناسب است توضیحی پیرامون قوانین سوریه پیرامون حمایت از حقوق فکری عرضه شود. قوانین سوریه، مالکیت فکری را در ماده ۶۴ قانون اساسی خود با این عبارت بیان کرده است که علم یا بحث علمی و هر آنچه که تکمیل کننده دستاوردهای علمی است رکن اساسی در پیشرفت جامعه

اشتراکی عربی به شمار می‌آید و بر عهده دولت است که حمایت فراگیر خود را از حقوق مؤلفین و مخترعین که در خدمت مصالح و منافع مردم هستند تقدیم بدارد و از آنان حمایت کامل نماید. ماده ۵۲ قانون مدنی سوریه تصریح می‌کند که همه شهروندان حق دارند با آزادی کامل و بطور آشکار، در قالب گفتار یا نوشته یا دیگر وسائل عقاید و نظرات خود را ابراز و اعلام نمایند. همچنین ماده ۸۹ قانون مدنی آن کشور، بر موادی تصریح می‌کند که شامل مالکیت ادبی، هنری، حقوق مؤلف و حقوق جنبی می‌شود.

پیش از این نیز در زمان سلطه فرانسه بر سوریه و لبنان مصوبه شماره ۲۲۸ در تاریخ ۱۷/۱۱/۱۹۲۴ صادر شد که در ماده ۱۴۰ آن آمده است: آثار هنری و ادبی هرگونه محصول یا تولید فکری را، صرف نظر از نوع و ارزش، شامل می‌شود. تفاوتی نیست تألیفات علمی، تاریخی و موسیقی باشد و یا همانند سخنرانی‌ها و دروس به صورت شفاهی باقی بمانند. یا همچون نمایش‌های صامت و نیز اشیاء مصنوعی مانند طرح، معماری، نقشه، سینما و عکس باشند.

پس از آن، قانون کیفری سوریه به اجرا در آمد که بر مالکیت ادبی و هنری تصریح می‌کرد. و در این قانون تصریح شده که اثر ادبی و هنری شامل هر محصول فکری (یا صرف نظر از قیمت و ارزش آن) می‌شود و همان موارد و مصادیق مزبور در این قانون هم تکرار شده است.

قانون کیفری سوریه ترجمه، تطبیق، اصلاح و نقل را همانند اثر ادبی و هنری به شمار می‌آورد که باید مانند حقوق اصل اثر رعایت شود. همچنین مجموعه‌های منتخب و نیز مجموعه آثاری که گردآوری آن‌ها توسط یک مؤلف، شیوه و سبک ویژه‌ای به اثر می‌بخشد و نیز سخنرانی‌ها و درس‌های استادان و نیز هرگونه تعبیر شفاهی از یک اندیشه، چه این که مکتوب شود یا به وسیله کاست و مانند آن ارائه گردد، و همچنین نقل متون خطی و قدیمی و نشر آن همه دارای حقوق مخصوص و لازم رعایت هستند.

قانون کیفری سوریه، مقالات ادبی، سیاسی و علمی (غیر از داستان‌ها و گزارشها) را تا زمانی که در روزنامه‌ها و مجلات منتشر نشده است متعلق به مؤلف آن می‌داند. ولی آنچه را که انتشار یافته و از ترجمه آن منع نشده می‌توان استفاده نمود؛ البته به شرط این که منبع و نام مؤلف آن ذکر شود. اما حوادث گوناگون و اخبار روزانه که هیچ ویژگی نداشته و عادی محسوب می‌شوند می‌توان آن را بدون اجازه و بدون ذکر منبع آن، نقل و ترجمه نمود. این قانون اجازه می‌دهد که از یک اثر ادبی، هنری و علمی، جهت تألیف کتاب‌های درسی و تحلیل اقتباس کرد و یا جهت نقد مقاله یا کتابی دیگر، مورد استناد قرار داد. شرط آن ذکر منبع است. قانون مذکور توضیح می‌دهد که احکام پیشین بر اسناد رسمی صادر شده از طرف حکومت و مصوبه‌های قضایی و مراعات و سخنرانی‌ها در مجامع عمومی و رسمی سرایت نمی‌کند. از اینرو حق گردآوری سخنرانی‌ها و مراعاتی که به یک مؤلف و به یک ناشر بازمی‌گردد در حقیقت به همین مؤلف

تعلق دارد. به همین جهت، قوانین کیفری سوریه که به موجب تصویب نامه قانونی شماره ۱۴۸ و به تاریخ ۲۲ حزیران ۱۹۴۹ صادر گردیده، ماهیت حقوق مالکیت فکری را توضیح می‌دهد. متعاقب آن، قانون مطبوعات سوریه به شماره ۵۲ و به تاریخ ۱۹۴۹/۱۰/۸ مطرح می‌شود و مؤید مطاوی و محتوای قوانین کیفری پیشین است.

قانونگذار سوریه در قوانین کیفری خود، سه ماه تا دو سال زندان و از صد تا پانصد لیره جریمه یا به یکی از این دو مجازات، برای غاصب آثار ادبی و هنری تعیین کرده است. هر کسی که امضاء مؤلفی را جعل کند و یا علامتی را به قصد فریب مشتری یا به دست آوردن سود غیر مشروع، مورد استفاده قرار دهد یا اثری ادبی و هنری را جعل نماید (چه این که آن اثر در مالکیت عموم باشد یا نه) و یا به هر نحوی عملی را انجام دهد که به حقوق مالکیت ادبی و هنری لطمه وارد شود به وسیله جریمه مزبور مجازات می‌شود. هر کسی که به حقوق مالکیت ادبی و هنری تضمین شده به وسیله قوانین و کنوانسیون‌های مربوط به چاپ، نشر، نقل، ترجمه، ویرایش و اصلاح، خلاصه، شرح و توضیح، تطبیق، تبدیل به هنرهای دیگر، نمایش، آواز و سرود، تلاوت و سخنرانی عمومی صدمه بزند، تا یک سال محکوم به مجازات زندان می‌گردد. با این وجود، قوانین و ملاحظات فوق در زمینه مالکیت فکری به مرحله عمل نزدیک نشده است و با وجود پیشرفتی که در رسانه‌های ارتباطی و گروهی ایجاد شده است؛ نیز با وجود برنامه‌های هیجان انگیزی که از اموال و اقدامات عملی افراد تا رسیدن به نتیجه انجام می‌شود با این حال چه بسیار پرونده‌هایی که مربوط به حقوق مالکیت فکر در دادگاه‌ها مطرح می‌شود ولی باز تجاوزهایی به این حقوق رو به افزایش و گسترش است. گویا این تجاوزات همانند سنگی است که در راه اختراعات و ابداعات ایجاد مانع کرده است. در نتیجه سرقت ادبی و هنری به بالاترین درجات و به سطح سرقت‌های دریایی رسیده است. بطوری که موجب یک نوع فرار از اندیشه‌ورزی و ابداع در این زمینه شده است. تا جایی که قانونگذار سوریه جهت کاهش تبعات منفی آن اقدام به صدور قانون حمایت از حقوق مؤلف (به شماره ۱۲ و به تاریخ ۲۰۰۱/۲/۲۷) کرده است. قانونی که بر گستردگی این حمایت تصریح می‌نماید و مصنفاتی را که از این حمایت حقوقی برخوردارند را معین ساخته و می‌گوید: تصنیفات مورد حمایت، تصنیفاتی هستند که شهروندان جمهوری عربی سوریه و کسانی که در حکم شهروند این کشور هستند آن را تولید و منتشر می‌سازند. نیز تصنیفاتی که مؤلفین آن در حال اقامت در کشور سوریه تولید و منتشر می‌نمایند و کتاب‌ها و تالیفاتی که منطبق بر قراردادهای فرهنگی و غیر فرهنگی و در التزام جمهوری عربی سوریه است.

این قانون صراحتاً متذکر می‌شود که همه آثار به ویژه تصنیفات هنری، هنرهای تجسمی، هنرهای تصویری، نقشه‌ها و برنامه‌های صوتی و تصویری از حمایت قانون برخوردارند. تنها استثنایی مربوط به اسناد رسمی و اخبار روزانه انتشار یافته و یا پخش رادیو تلویزیونی است.

قانون حمایت از حقوق مؤلف، حق او را در مورد مقدار نشر، شیوه نشر، شیوه بهره‌برداری از تصنیف توسط دیگری از جهت مالی بررسی کرده است و حق تغییر، اصلاح و ویرایش را تنها به مؤلف اختصاص داده و از حقوق او می‌داند. این قانون ارتباط اثر با مؤلف را صرفاً به وسیله ذکر نام مؤلف روی اثر دانسته و برای او این حق را قرار داده که هرگونه تعرض و تجاوز نسبت به تصنیف خود را مورد اعتراض قرار دهد. مؤلف می‌تواند اجازه اقتباس یا هر نوع برداشت دیگر از تصنیفش را پس از انتشار بدهد. این قانون راجع به جزئیات مانند مواردی که دستگاه قضایی حتی به بازداشت موقت متعددی باید اقدام کند، نیز پرداخته است. مثلاً اگر حق مؤلف در نشر یا عدم نسبت دادن تصنیف به مؤلف آن نادیده گرفته شده نمی‌توان متعددی را بازداشت موقت کرد. در ماده‌ای اجازه نمی‌دهد که اصول و اساس موضوع بازداشت، هنر معماری باشد. در مقابل به مؤلف اجازه می‌دهد که امتیاز انتشار تصنیف خود را لغو امتیاز نماید و به گروه‌های پخش برنامه‌های رادیویی یا تلویزیونی این حق را می‌دهد که استفاده از برنامه‌های آن‌ها را بدون اجازه کتبی ممنوع نمایند. همچنین قانون مذکور می‌گوید که مؤلف می‌تواند حقوق بهره‌برداری از تصنیف خود را به دیگری انتقال دهد. بالاخره همه موارد و احتمالات حقوق مؤلف بطور دقیق معین شده است.

قانونگذار در حمایت از حقوق مؤلف، حقوق پرداخت حق التألیف را نیز کارشناسی و مورد توجه قرار داده است. از زمان پرداخت تا یک سال پس از آن (که عدول ناپذیر است) حقوق مربوط به انتشار به او واگذار می‌گردد و چنانچه بخشی از آن را پرداخت کرده باشد به همان نسبت حق اولویت پیدا کرده و حقوق انتشار به او واگذار می‌گردد. قانون مذکور، زمان حمایت را پنج سال از تاریخ اولین پرداخت رسمی قرار داده است.

قانونگذار سوری، احکام تصنیفات مشترک را نیز، بررسی کرده و هر آنچه را که مربوط به آن می‌شود توضیح داده است. افزون بر آن، آزادی بهره‌برداری و استفاده از تصنیفات مورد حمایت را بررسی نموده است. در این زمینه به اقدامات و تدابیر حمایتی متوسل شده و تأسیس وزارت فرهنگ با مدیریت ویژه را تصویب نموده است. وظیفه آن ثبت حقوق مؤلف و پیگیری حمایتی این حقوق می‌باشد و وظایف حوزه مدیریت و شیوه‌های اجرایی آن و اقدامات و تدابیر آن (به گونه‌ای که فراتر از احکام امانت سپاری قانونی نباشد) با تصمیمات وزیر، معین و مشخص می‌شود. سرانجام قانونگذار شرایط و حالات تعرض و تجاوز به حقوق مؤلف را با کیفرهای پیشگیرانه‌ای همچون زندان، جریمه و پرداخت خسارت بررسی نموده به گونه‌ای که به تمديد مجازات کسانی می‌پردازد که مخالف احکام این قانون رفتار نماید. افزون بر این، توضیح می‌دهد که در تملک حق استفاده و بهره‌برداری، ضرورت دارد تا سند یا مدرکی را که حقوق نشر، استنساخ، توزیع و فروش آن را (در داخل یا خارج کشور) واگذار کرده ارائه دهد.

قانون مذکور نام نویسی مأموران اجرای این قانون را، پس از سوگند این افراد در دادگاه بدوی مدنی، به وزارت فرهنگ واگذار نموده است و رهنمودها یا آموزش‌های اجرایی قانون حمایت از حقوق

مؤلف، در تاریخ ۲۰۰۱/۹/۴ توسط وزیر فرهنگ صادر شد. با این وجود قانون مذکور تاکنون جنبه اجرایی به خود نگرفته و به مرحله اجرا در نیامده است و به تعبیر دیگر، اجرای آن هنوز در مرحله آغاز و برنامه‌ریزی بوده است.

اجرای قانون مذکور، به همراه عملی شدن دیگر حقوق حمایت از مالکیت فکری در سوریه، به علت تراکم سرقت‌های ادبی و هنری در طول سال‌های گذشته، با مشکلات و موانع بسیاری برخورد خواهد کرد. این سرقت‌ها که بطور طبیعی از گذشته تراکم و انتقال یافته است به گونه‌ای است که نمی‌توان آن‌ها را به سادگی حل و فصل نمود. و به اختلافات در این زمینه پایان داد. البته وضع و اجرای قانون حمایت از حقوق مؤلف، از طریق نشر آگاهی و بینش قانونی یافتن مردم موجب پشتیبانی از این حقوق و عدم تعرض و تجاوز به حقوق دیگران می‌گردد. زیرا برای مردم مبرهن می‌شود که سرقت فکری همانند مادی اشیاء و دیگر انواع تصرف می‌باشد که موجب مجازات بریدن دست (بوسیله آهن) می‌شود. افزون بر آن، زمینه لازم را برای مأموران دادگاه‌های مربوط به نشر و نیز زمینه را برای صدور کیفرهای پیشگیرانه (توسط این دادگاه‌ها) نسبت به کسانی که در اندیشه تجاوز به قوانین حمایت از حقوق مالکیت فکری در سوریه هستند فراهم می‌آورند.

در اینجا باید توجه داشت که همه آنچه را که در مورد جمهوری عربی سوریه گفتیم بطور کامل در دیگر کشورهای عربی و اسلامی نیز، انطباق می‌یابد اگرچه از جهت تئوری در بسیاری از این کشورها، قوانین‌شان به سطح قوانین سوریه نرسیده است. البته در کشورهای دیگر، برخی اصول وجود دارد که بعنوان و در حد قانون حقوق مؤلف نمی‌باشند بلکه تنها در زمینه آموزش‌ها و رهنمودهای اجرایی است که به صورت قانون کامل در نیامده و در مرحله پایین‌تر از آن باقی مانده است.

پی‌نوشت

۱. هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون.
۲. انما یخشی الله من عباده العلماء.
۳. این کنفرانس توسط اتاق بازرگانی - بین‌المللی و اتحادیه‌های فرانسوی تشکیل شد.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی